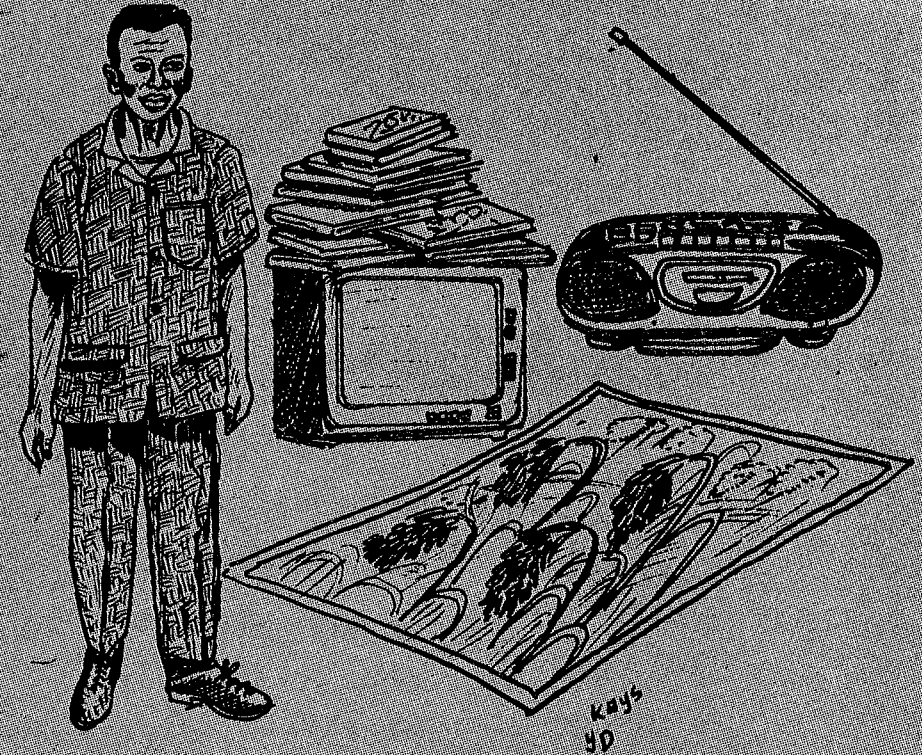

Daramani Tarawele

Jolen kalanni

Labenbaga : Jamana

JOLEN KALANNI

Daramani Tarawele

JOLEN KALANNI

KALAN DIYA

Koƚokow

	ne
1. nebila	3
2. DANTIGELI	4
3. Jolenya se saba.....	5
4. Jolenya Kiimensi	6
5. Jolenya gɛleyaw	6
6. Jolenya gɛleyaw Kunbencogo	8
7. Kalandenjolenkalan keƚeɛɛɛw	12
8. Nininkali	13
9. Kululabaara	21
10. Hakilinakafo	26
11. Kalandenjolenkalan kalankeminɛnw	30
12. Kalankeminɛnw labaarali	31
13. Gafe/masalabolo	33
14. Arajoleyemu ni kaselajemu	40
15. Jaw	52

© San 2002

NEBILA

“Kalandenjolenkalan” ye gafe ye, ka ƚeɛɛw dajira bali-kukaramogow la kalanden jolenw kalanni nasira la. Tuma caman a be fo ka kalanden jolenw kalan, karamogow be teme sira caman fe. U b’u seko ke ni gɛleya caman ye. O tuma, nin gafe be ƚeɛɛ minnu kan, kalanden jolenw kalanƚeɛɛw don.

ƚeɛɛ ninnu dajirakun ye ka se ka ƚeɛɛ ninnu dafa ni karamogow ka ƚeɛɛw ye walima ka karamogow ka ƚeɛɛ donnenw dafa ni gafe in taw ye. Gafe in ma dilan k’a fo ko ƚɛn dafalen don. A dilanna ka ke kalandenjolenkalan taamasiyɛn ye barisa gafe caman ma dilan ni nin noɔonna kuntilennaw ye. Keɛ lankolon min be nin hukumu koɔ, gafe in n’o fa yanni waati weɛ ce, baara kuraw ka ke kalandejolenkalan ƚeɛɛw soɔli kuntilenna na.

Karamogow be se ka kalanƚeɛɛ ninnu sifile ka ben u yere ma walasa kalansenw keli be noɔɔya u bolo ani kalanden jolenw be faamuya soɔ ni a ma ke ni seɛnba ye.

DANTIGELI

“Kalandenjolenkalan” kelen don ka fɛɛɛ damado fara jogon kan karamogow ye walasa ka nɔni bo u senw na. A be sira jira karamogow la temesira min n’u ka kan ka taa a fe ni kalanden jolenw ye donniya kura ninini na.

Kalanden jolenw be gafew kalan ani masalabolo. U ka se ka faamuya ni donni soro, o kecogo numan fɛɛɛw be “Kalandenjolenkalan” kono.

Arajo ni arajo-kaseti cayara. Ninnu be se ka ke kalankeminenw ye, balikukalansow demenanw. Nka fo fɛɛɛw ka ke k’u labaara n’olu ye kalanfɛɛɛw ye. “Kalandenjolenkalan” be se ka do ne o la.

Jaw, sebenfura kono ani botaw, ninnu be kunnafoni ni donniya jensen minnu ni hadamaden b’a fe k’u soro, fo kalanfɛɛɛw ka ke u la, “Kalandenjolenkalan” be jaw kalanfɛɛɛ kan ka karamogow ni kalandenw bilasira.

Fɛɛɛ ninnu kelen-kelen be nɛfo, k’u dakunw jira u be jogon mine cogo min, ka misali di u kan, ka laban ni baara keta ye karamogo walima kalanden b’i yere sifile min na. A kelen be karamogo ka ketaw ni kalandenw ka ketaw jeya, kalanfɛɛɛ ka don, karamogo ka kalanden jolen kalan ni kalanfɛɛɛ ninnu ye.

1 - JOLENYA

Jolenya se saba

Kiimenikelaw ye kalanden jolen dantige k’a ben donniya hake do ma n’a ye kalanje ni sebenni gafe ani jate gafe konokow sidon. O tuma, a be se kalanje la, a be se jate la a be se sebenni na. O ye jolenya se seba ye.

Ka se kalanje la, o ye i be min kalan, i be o koro don. O la, kalanje ka gelen ni siginidenw dorogoli ye. Siginidenw dorogoli gansan te. O jate be mine kiimani kono, o se bere be kiime.

Ka se jate la, o ye kalanden ka se ka kafoli ni doboli ni sigiyoromani ni tilali ke, n’i jatejini sebenni ye jate kono. O se bere fana be kiime.

Ka se sebenni na, o ye kalanden ka se ka a yere hakili-nata seben. O ko, ni a fora a ka min seben a ka se o sebencogo la. O se bere fana be kiime.

Kalanden ka jolenya be dantige nin se saba kiimani kono.

Jolenya kiimani :

Kiimani mana ke, a jaabiw be se ka ke ninnu se saba hakew ye : kalanni, sebenni ani jate.

N° Se saba hake sorolen kiimani kono

1. Minnu be se kalan na, u sebennino ka ni, u be jatesigi siya 4 ke.
2. Minnu be se sebenni na, u sebennino ka ni, u be kafoli ni doboli ke.
3. Minnu be se kalan na, u sebennino ka ni, u be daw don.

4. Minnu be se kalan na, u sebennino ka ni u te daw don.
5. Minnu be se kalan na, u sebennino man ni, u be jatesigi siya 4 ke.
6. Minnu be se kalan na, u sebennino man ni, u be kafoli ni doboli ke.
7. Minnu be se kalan na, u sebennino man ni, u te daw don.
8. Minnu be se kalan na, u sebennino man ni, u te daw don.
9. Minnu ma se kalan na folo, u be jatesigi siya 4 ke.
10. Minnu ma se kalan na folo, u be kafoli ni doboli ke.
11. Minnu ma se kalan na folo, u be daw don.
12. Minnu ma se kalan na folo, u te daw don.

Jolenya geleyaw :

Mali la, balikukalan te ke gansan, a be ke tuma bee kun dow de kama, kun minnu be balikukalan boloda, a kera baarada ye wo, a kera demedonton ye wo, a kera jamakulu ye wo, bee de b'a fo ni kalandenw ye jolenya se saba soro, u be bila nin baara sina na dugu kono. Jolenya se saba be ke sababu ye joyoro be kalifa kalandenw ma. Kabini balikukalan ma waleya dugu kono, o joyoro walima o joyorow be dantige : sebennikela, furadila, warimarala, jatebola, ninnu n'u ngonnaw.

Ni kalandenw ye balikukalan ke, u be kalanje ni sebenni gafe ni jate gafe konokow don. O de ko, u be dege baaraw la, baara minnu dennen don joyorow la, kalanden jolen be jo ni baara minnu ye. Bee b'a don ko joyorow te di mogo ma min te se sebenni na ani sebenw kalanni na. O koro ye ko joyoro ko bee ye sebenkalan ni sebenni ye. O kono, kolosili bora geleya damadow kan, minnu ye jolenya geleyaw ye.

Sebenkalan, hakilinasoben, kunnasebenni ni jatenini ye geleya kunbabaw ye jolenya kono.

Sebenkalan :

Ni seben walima masalabolo walima gafe dira kalanden jolen ma a k'a kalan, ka faamuya tomo a kono, tuma caman, a te se. Ni a sera a la, a be ke ni geleya caman ye. O be se ka kalanden fari faga, k'a salaya donni ninini na a yere ye. Jolenya dun ko, ko kalanden jolen kelen-kelen bee ka a yere kalan (yerokalan). Jolen ka a ka donta jiidi ; jolen ka kura fara a ka donta kan, k'a yere magow ni jamakulu magow dilan sebenni nasiraw la a ka joyoro kono, jamakulu ye joyoro min kalifa a ma.

O tuma, jolenya te sira soro fo jolen ka se sebenkalan na, fo a kelen ka se ka seben kalan k'a konoko faamuya.

Hakilinasoben :

Hakilinasoben be na balikukalanden ma, n'a b'a fe k'a hakili jakabo seben kono, walima n'a b'a fe k'a miiriya seben k'a yere ka kunnafoniw ci mogo werew ma. A be se ka ke kalansenlaben ye, i n'a fo a be se ka ke gafeseben yere ye.

Hakilinasoben be jolen caman degun, u fari be faga, u be salaya. Ni o kera u be u sen bo sebenni na. Jolenya dun ko sebenni, ko jolen ka sebenni ke cogo min a ka donta be jiidi, cogo min a yere magow ni jamakulu magow be dilan sebenni nasiraw la.

O tuma, jolenya te sira soro fo jolen ka se hakilinasoben na.

Kunnasebenni

Kunnasebenni ye sebenni ye min kono, min be fo i ye, i tulo be min na, i b'o seben k'a soro a ma ke ni filli ye.

Kalanden caman de be kunnasebenni geleya fo. Caman te se ka fura soro a la. A yere bee be tije ni ye u nininka dajɛ siya la walima dajɛ ka baara la masalabolo kono. Kalanden jolen be yoro min, kalanbali caman de be yen. Olu be a segere n'u hakilinataw ye a ka kan ka minnu seben. O ye kunnasebenni nasira do ye. Caman b'u jilaja k'a seben nka ni filiw ye, fili minnu t'a faamuyali nogoaya.

O tuma, jolenya te sira soro fo jolen ka se kunnasebenni na konuman.

Jatejini :

Dijelatiɛ ko bee ye jatemine ye, fosi te ke kufe ten. Tuma caman balikukalandenw be geleya caman soro jatejini hukumu kono, u te se k'u yere bo minnu na. I b'a soro u te jate taabolow nefocogo don kosebe, hali n'u be se u kecogo la. Fen o fen mana deɛɛ, o ma laboli ke, o ye toka-je ye. O ma sabati.

O tuma, jolenya te sira soro fo jolen ka se jatejini fereke boli la.

Jolenya geleyaw kunbencogo :

Ni kalandenw tilara gafenin fila konokow kalanni na don, i b'a soro koroto kelen tun don u la. Caman de be sin k'u dege joyoro baaraw keli la. U be pan o kalan dakun min kunna, o de be na ni kononafili ye u bolo u ka baara ketaw kono.

- Caman de yerejinito be u yere coron.

Walasa ka jolenya sabati fo kalanden jolen kura ka donniya ka dafa. Geleya minnu fora k'olu ke sebenkalan, hakilinaseben kunnasebenni ni jatejini geleyaw ye, olu be bo jolen kura labenbaliya la. Jolen kura caman de be taa ten ka soro kalan ma ke u kun bamanankan kalanni n'a

sebenni sariyaw kan. U t'a don dajɛ ye min ye, u t'a don kanɛ ye min ye, kuma te dajɛw siya ma sango sebenni sariyaw. Jatejini nasira la, jate dannen don sira la : jate kan ni jatejini kan bee te kalan, u mago dun be kan minnu na u ka dijelatiɛ baara caman kono.

Nin yecogo la, ni balikukalan be boloda fo nin ko fila fana ka boloda, bamanankan kalanni n'a sebenni sariyaw, ani jate ni jatejini kanw. Ni minnu kalanna kalanden jolen kun, jolenya geleyaw be nogoaya, kalanden jolen be se joyoro kura baaraw la konuman.

Nin donniya minnu kofolen file nin ye fo u ka kalan balikukalankaramogow kun, fo gafew fana ka bo u jensenni kama. Nin donniya damadow ni faamuyaliw b'a jira ko dan min sigilen don balikukalan kunfo la, o dan ka kan ka segin kofe. O wale be ke sababu ye ka na ni laafiya ye, bawo nin donniyaw de kalansenw be ke jate la denminsenw kun lakoli la. O sira la, a be duguyiriwakalanso ni lakolisow ce surunya, ni a ma je ko u lasurunyali de be ka lanini. Kalansen dow misali file :

Bamanankan maben :

- bamanankan sigini
- samani
- nunnafoli
- kanɛ
- dajɛ
- kumaseɛ
- denni
- kanhake
- dajɛsiyaw
- noronna
- dajɛbange
- sebenni sariyaw

Jate

- daw
- da gansanw
- da murumurumaw
- da tilayoromaw
- waatikalandaw
- kemeda
- warimara/waridono

- sannifeere

- sanda
- soroda
- feereda
- tonɔ
- bin
- musaka

- sumanikelanw

- janya sumanikelanw
- girinya sumanikelanw
- fa sumanikelanw
- sumanikelan werew
- sefawari

- kenɛsumakalan

- cikalan
- seleke saba
- seleke naani
- tangili
- kare
- sawura werew
- jasigi

Kolɔsili :

Kunnasebenni ni hakilinaseben te sabati ni bamanankan maben, ka se sebenni sariyaw ma, olu ma don karamogow ni kalanden jolenw fe koruman. O tuma, cesiri ka kan ka ke karamogow ni kalanden jolenw fe walasa u ka nin donniya ninnu ka dafa kosebe.

Kalansen minnu dantigelen file nin ye jate nasira la, kalansenw don, minnu be karamogow ni kalanden jolenw hakili dayele, k'u ka faamuya korota. Karamogow ni kalanden jolenw ka donta mume man kan ka dan jate gafenin konodonni doron ma tugun.

2 - KALANDENJOLENKALAN KEFEEREW

N'i ye balikukalanko hukumu laje, kalanden jolen ye baliku de ye, hali ni kalanso caman kono denmisenw de be ka caya.

Karimasina ye baliku ye, o koro ye a ye do taama sira la, a ye tile caman ye ka caman men, ka caman ke ani ka ko caman don fana. A be do don, hali n'a kera doonin donon ye.

N'i be kalanden jolen kalan, i ka kan k'i sinsin a ka dontaw de kan folo. Kana miiri abada ko kalanden jolen te fen don. Kan'a nini ka fen tintin a kun fana. A be doonin min don folo, sinsin be k'o kan ka sira jira a la. A be se ka fen don a yere ye. Donni halala ye donni ye kalanden jolen yere naniya ye min nini a yere ye. O tuma, karammgo ta ye sensenni ani dafali ye.

N'i b'a fe kalanden jolen yere bolo ka si kari k'a don mo na, n'i b'a fe kalanden jolen yere ka ke a ka donni soroli sababu ye, a k'a sidon, a ka ke a halala ye, a k'a mago dilan n'a ye, e min ye karamogo ye, e ka dan donni soroyoro n'a sorosira jirali donon ma a la. Karamogo ta be dan mojo mineni ma. Waati ni waati, a be kalanden hakili lajigin kuntilenna na, a b'a lasomi a k'a yere kolpsi sira kan fo a bolo ka taa da kise kan, donni geregere.

Ni karamogo b'a fe kalanden k'a bolo da donni sabatilen kan a yere ye, karamogo kan'a yere jira. Mogo ka yerejira ye ni a be na k'i jo nefoli banbali la walasa kalandenw ka nebo a fe, kalandenw ka tegere fo a kun k'a kalannen don.

Karamogo min ka baara taabolo mana ke nin, cogo ye, o karamogo ka kalan nafa te kalanden, kan o ye tijenikela de ye, o b'a yere segen.

Fo karamogo ka kalandenw sen don donni ninini na. A ka nefoli nogoya. Nefoli banbali de be kalandenw bila sunogo la kalanso kono. N'a b'a fe k'a yere tanga yerejiranciya nefoli n'a teremeni hanbali ma. O kalannifere ye nininkaliw ani kululabaara.

NININKALI :

Nininkali ye fere ye min be kalanden bila k'a hakili jakabo, ka jaabi nini, nininkali ni jaabili ye taamanogon ye. Fere don, karamogo be temen min fe walasa kalanden sen ka don a yere ka dooni ninini na. Fere don, min be kalanden fari foni k'a bo lamenni banbali la, bawo karamogo kelen ka kuma ye segen ye.

Nininkali ni jaabili ye fere ye min be karamogo ke kalandenw gengenbaga ye walasa u yerew ka taa doonin-doonin fo u yere bolo ka se donni ma, k'u magoneta ta a la ani ka se k'a lasago don nataw magone kama.

Bamananw ko konosogo monen te bin ten mogo dalen da. O koro ye ko mogo ka kan k'i magan i ka ninifenw nefe, hali donni. Hadamaden mana wosi ka fen min nini na n'a y'o soro, a b'o fen mine n'a bolo fila ye. O de ye a halala ye. Wa o de be a nafa. Donni min ma ke hadamaden halala ye, a ka gelen a ka se ka mago dilan n'o ye. O tuma nininkali ni jaabili be kalanden ke ka donni ke a halala ye ni karamogo ya gengen.

Nininkali ketuma

Ketuma be nininkali la. O de kono, nininkali bolodali be na. Nininkali bolodali ye ka nininkaliw sigi-sigi nogon ko i ko toden. Nininkali do be ke, dwere b'i ko bo.

Misali :

Se ka bana taamasiyen ye joli ye ? Fila jumenw de ko don ? Kɔkan na tow ni kɔnɔna taw. Kɔkanna taw ye jumenw ye ? Kuruw, faraw...

Kɔnɔna taw ye jumenw ye ? Nen, jolisu, tomiw

Kɔlɔsili la, taamasiyen hake joli nininkali kera ? O jaabiw soro la. Walasa ka tige a kan ko kalanden be taamasiyenw don, a nininkala walasa a k'u danfala. A ye danfarali ke. O ko, a ninina a fe, a ka kulu folo taamasiyenw tereme n'o ye kɔkanna taw ye. O bannen a nininkara kulu filanan na, n'o ye kɔnɔna taw ye.

Jininkaliw ma nagami, u be na nɔgon ko. Jininkali be i ko konɔni ka dayeleni. be don so kɔnɔ. N'i nagamina konɔniw na, da te yeɛ sango i ka don so kɔnɔ. I te don donni kɔnɔ ni nininkaliw ma ke u ketuma na. I b'a damine kɔkanna na ka taa kɔnɔna na ; k'a damine nɔgoman na ka taa geɛman na.

Jininkali kecogo :

Kecogo be nininkali la. N'a y'o cogo je, a be na ni geɛya ye a faamuyali n'a jaabili la. O koro ye ko nininkali kecogo de be nininkali sabati bawo nininkalikɛkanw de be yen, nininkalidajew fana be.

Misali :

Kan nasira la :

E be denmisɛnw ka hakɛw labato ?

An ka denmisɛnw ka hakɛw labato ?

A fo Ada be semara nedon ?

Ni nininali sebennen don, i be nininkalitomi ye. Nka ni kuma kɔnɔma don, kanhake de b'a jira ko nininkali kera. A b'i ko kanhake yelennen don.

Misali :

I nana ka bo so sogoma in na?

Mogo min y'i fa gosi, i be ke o tigi fe ?

Jininkali kecogo do ye ka kumasen kelen walima kumase caman bila nininkali kumase yere-yere je. O kumase nw kun ye ka nefoli ni pereperelatige ke mogo ye, nininkali nesinnen don min ma.

Jininkalidajew nasira la :

Daje dow kerɛnkerɛnnen don nininkali kama.

Misali :

1 "Jumen" ye nininkalidaje ye :

a waati/tuma jumen :

a be boli sanga jumen ?

a kana kuma tuma jumen ?

a be kalo jumen na ?

a taara san jumen ?

I ko mogo do. Mogo jumen ?

I nana ni sagaw ye. A ka saga jumen mine ?

I ko i ye fen caman san. Jumenw don ?

Nin misaliw la, nininkaliw be se ka ke cogo were la. I dan ye ka nininkalidajew n'u taama nɔgon bila nininkalikumase damine na :

Waati jumen, a y'a min ?

Kalo jumen, a be na ?

Kɔlɔsili la, nininkalidaje taama nɔgon yere be waati/tuma kofɔ : tuma jumen ? Tuma jon ?, don jumen ?, kalo jumen ? Lere jumen ?

"Joli" ye nininkalidaje ye :

a be hake kofɔ .

Joli be di Musa ma ?

Musa ye joli soro ?
Musa ninnu ye mogo joli ye ?
I ye misi san joli ?
Bamako ni Jena ce ye kilo joli ye ?

"Min".

"Min" ye nininkalidane ye min be yoro kofa.
I be taa min ?
Baara be ke min ?
Salon e tun be min ?
Suguba be min ?
Fura be san min ?

"Jon" be mogo kofa.

"Jon" ye nininkalidane ye :
"Jon" Eli be jon nafa ?
be mogo kofa. Eli be jon buga ?
Jon be Eli lasabali ?
Jon be kuma Eli fa ?
Jon ni jon be na ?
Jonw be ka kuma ?
Joni be nenini na ?
Joniw be baara la ?

"Munna" be keminen/kecogo kofa .

"Munna" ye nininkalidane ye :
I nana munna ? Negaso la/sen na.
I be ka taa munna ?
An be sene ke munna ?

"Mun na".

Mun na ye nininkalidane ye.

"Mun na" be kekun kofa .

Mun na Adama be yan ? barisa...
Mun na Segi ye tasuma faga ? barisa...
Mun na i ma fen fo ? n ma fen fo bawo...
Sibiri ye saga faa bi mun na ? bawo...

"Mun ye".

"Mun ye" nininkalidane ye min be keminen/kecogo kofa.
"Mun ye" ye nininkalidane ye :
Monson be kogo mun bogo la ni mun ye ?
Senjan sen karira, a be taama ni mun ye ?
Simontufa be dilan ni mun ye ?
Zan be bulukuli ke ni mun ye ?
Sunkalo be foro dan ni mun ye ?

"Ko "di" (ko mun).

be kuma kecogo kofa.

"Di" ye nininkalidane ye :

Jele, e ko di ? walima : Jele, e ko mun ? Sogo be feere
cogo di ? walima sogo be ferre cogo jumen ?
Warisara be ke di ?
E ka juru be don cogo di ?
E b'a ka juru sara cogo di.

Nininkali cogoyaw :

Nininkalikela ka kan :

- ka nininkali laben konuman ;
- ka nininkali pereperelatige ;
- ka nininkali jeya ;
- ka nininkali surunya ;
- ka nininkali sumaya ;
- nininkali kana ke lankolon ye.

- Ni nininkali labenna konuman, nininkalikela/karamogo ka baara be nogoya, a faamuyali be nogoya, jaabi dili be nogoya ani k'a teliya fana ; nogonfaamubaliya ni nininkali werew te ye kuma kono.

- Ni nininkali pereperelatigra, a be jaabi nogoya la ; jaabi fila te se ka di ; fongonko te ye kuma na ; seginkanni nefoli were kun te ye nininkali la sango ka waati teme fu la ;

- ni nininkali jeyara, nogo fan si te ke jaabi la ; n'i ma nogo ye jaabi o jaabi la, nininkali min kera, o de faamuyara, o de jeyara ; o de ye nininkali dafalen ye ;

- ni nininkali surunyara, a faamuya ka telin, a faamuya ka di ; hakilisigi kuntaala te janya a lamenni na ; o b'a lamembaga laafiya wa jaabi fana be nogoya jaabibaa bolo ; nininkali ka sumuya ;

- ni nininkali sumayara, dape si te pan a lamembaga tulo kan sango a k'a fo a ma men walima a ma faamu ; nininkali mana sumaya, kuma den be tomo, jaabili be nogoya ;

- ka nininkali ke lankolon ye, o de ye ka nininkali ke kekun te nininkali min na ; neci te a jaabi la ; ni nininkali kera lankolon ye, jaabi fana be son ka ke lankolon ye ; o ye kolankolon fila ye ; kolankolon kelen kun te, kuma te a fila ma.

Cogoya werew be nininkali la :

Nininkali folo/do jaabi be na ni nininkali were ye. O be soro ni nininkali ma dafa walima min ye nininkali ke o tun ma sigi ni jaabi dilen ye. O be nininkali were diyagoya nininkakela kunna ;

Misali :

- Sagaw be min ?
- sagaw be yan.

- yan min ?
- yan du kono
- yan du kono min ?
- u be sagasulu kono.

Nininkaliw be bo nininkalikela ni jaabibaga yoro. Nininkalikela y'a ka nininkali ke. Nininkali in jaabi dira. Jaabi dibaga fana be se ka nininkali ke a kumakeogon na.

Misali :

- Aw ka sigida be yiriwa cogo di ?
- An ka sigida be yiriwa n'an ka cesiri ye.
- Mun na e y'o nininkali ke ? nin jaabi in b'i bo wa ?

Nininkali kelen fɔcogo caman :

Karamogo ye nininkali fɔlo ke kalandenw na. Kalandenw sumayara jaabi dili la. Karamogo be nininkali kelen in laben k'a fo ni dajɛ werɛw ye minnu be nininkali jeya kalandenw ma.

Misali :

Konsejɛkulu be sigi nkalon kan wa ?

walima : nanbara ka kan ka ke konsejɛkulusigi la wa ?

walima : a fo dibi-dibi ka kan ka ye konsejɛkulu sigili la ?

walima : an b'an sinsin jogo jumenw kan konsejɛkulu sigili la an ka komini na?

4. Nininkali jaabi be nininkali were bange :

Ni nininkali kera kalandenw na, u ye dajɛ di u ka jaabi ye. Karamogo ye nininkali in ke ka dajɛ in soro kalandenw na barisa a mago be dajɛ in na ; dajɛ in nɛci be karamogo ye walasa ka kalandenw lataa donni nofe. O kuntilenna de la, karamogo be baara ke ni dajɛ in ye. Nin kene in kan, o baara ye, ka dajɛ sorolen in don nininkali kono walasa ka dajɛ were soro, n'o jaabi ye min be kalandenw surunya u taayoro la, n'o te dowere ye donnin ko, u be ka donni min jini ka ke u halala ye.

Misali :

- Jemufanga ye fanga suguya jumen ye ?

- fanga don min kono, fanga beɛ te to bolo kelen kono

- cogo di fanga beɛ te to bolo kelen kono ?

- demokarasi kono, fanga ye bolofara joli ye ?

- fanga ye bolofara saba ye

O bolofara saba ye jumenw ye ?

- wasadenw

- dipitew, n'olu ye sariya tabagaw ye ;

- kiiritigelaw ;

- goferenama n'a ka baaradaw, ka fanga boli. Jamanadenw kan.

Nininkali suguyaw :

Yan, dan ka ke suguya kunbaba fila ma.

Suguya fɔlo : o nininkali jaabi ye "owo" walima "ayi". Ni "owo" te, "ayi" don. Nininkali min be jaabidila diyagoya ka dan "owo" walima "ayi" ma, o ye nininkali gerennen ye.

Misali :

I nana wa ?

An be taa noƆon fe wa ?

Fali keneyara ?

Suguya filanan : o nininkali be na ni jaabi ye min be kumada di jaabidila ma a k'a hakilina walanwalan. O nininkali ye nininkali dayelelen ye.

Misali :

N y'a men k'aw ka mobili binna, o sorola cogo di ?

Mun na ninan samiye ma diya ?

Denmisɛnw ka kele be mun ni mun latige?

Baara ketaw :

A/ 1. Ka nininkali gerennen misali naani di.

2. Ka nininkali gerennen misali wooro di.

B/ Ka nininkali dayelelen misali saba di.

2. Ka nininkali dayelen misali naani di.

KULULABAARA :

Kululabaara ye baara ye min be ke mogo damado fe minnu farala noƆon kan. Kulu mogow be u hakilina fara noƆon kan, u be je ka baara ke. Donni nififere do don, min

be kalandenw bila u yere ka u magoɗɗonni nini u yere ye cogo min a be ke u halala ye.

Kululabaara be donninina sen don donni ninini na.

Fere don min be kalanden bo lamenni banbali segen na, segen min be kalan nege bo a la, segen min be a bila sunogo la kalanso kono.

Fere don, min be kalanden bo a yere la, a kana kirin ka sigi ka donni makono bawo kalanden be donni fen o fen soro o cogo la, a te se ka fo k'o donni ye a halala ye.

Kululabaara labenw :

1. Labenw be kululabaara la, karamogo ka kan ka minnu sigi senkan kabini a ma se kalanso kono. A be i ko karamogo be kalansen laben cogo min a ka so.

So kono :

Karamogo b'i miiri baara keta la, baara min be ke kulu kelen mogow fe je kono, hakilina kelen kono. Karamogo b'i hakili jakabo baara keta taabolo kan, a kuntilennaw, a keferew, a kun. Walasa nin bee ka sabati baara kebaaw fe kulu kono fo a ka dantige kan jelen na mogow ye, a ka pereperelatige, a ka surunya, a kana ke lankolon ye.

Misali :

Waati be yelma, funteni be bo bawo dugukolo be ka kalaya ka taa a fe, ja be ke, sanji be tineniw ke. A ye kobaw fo minnu kera Mali kono nin hukumu kono.

Jama ye mun ke a yere ye ?

Gofrenaman ye mun ke ?

Kalanso kono :

Kalandenw be tila kulu fila, kulu saba, kulu naani. Kulu kelen-kelen mogow man kan ka caya kojugu. O kun ye

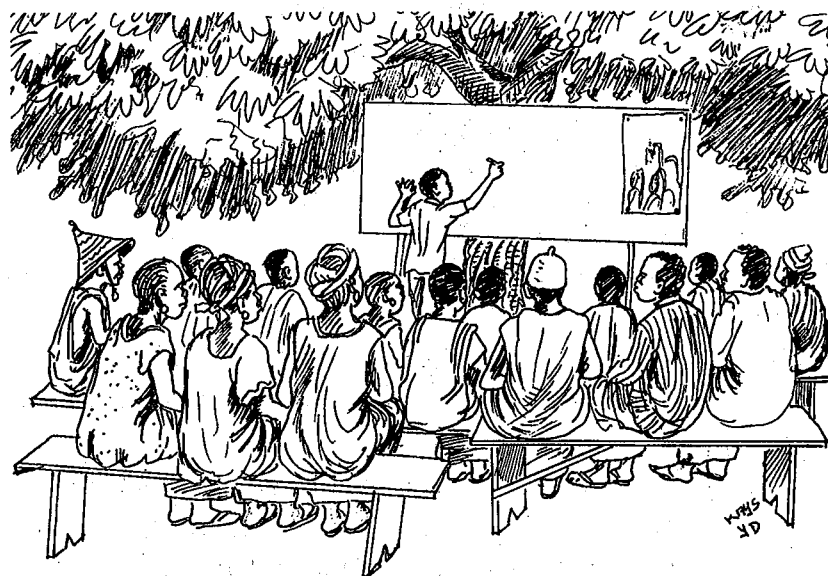
wowawo kana baara bali.

Jama cayakojuguya be kalanden dow sen bo baara la k'a soro kululabaara kun folo ye bee de ka se k'i sen don donni ninini na. O tuma, kulu mogow hake bere ka kan ka ben.

Kulu kelen mogow ka kan ka sogi-sogi. A mogow bee man kan ka ke sugu kelen ye, musow dama, ni denmisenw dama, ... N'o te, a ka caya la, hakilina min be soro o baara kono, o be ke fen fankelenma ye.

A dabokun ye kulu kelen mogow hakilinaw ka nogon dafa : muso hakili ni ce hakili ka nogon dafa ; mogokoroba hakili ni denmisen hakili ka nogon dafa...

Baara be ke waati do de kono bee ka kan ka ben min kan. O kun ye dansigi ka ye baara la wa kulu kelen-kelen bee ka tila nogon fe waati kelen na. O de be waati dondalako

numan sabati. Kalanso nafaba de be o la.

Sigiyoŕoko la, a ka ni kulu kelen-kelen ka ke a toŕolayoŕo la, a te toŕo yoŕo min na mankan nasira la. Ni so/kalanso ma laboli ke, n'u diyagoyara ka je yoŕo kelen na, mankan ka kan ka doŕoya walasa si kana si degun walima si kana i hakili mada kulu weŕe koŕokow fe. N'o te jaabi be bo ŕogon fe.

Kulu kelen-kelen ka kan ka ŕemogo ni laselikela sigi a yeŕe la. ŕemogo be baara ŕemajo kulu koŕo, a be baara taabolo sabati ka kuma di mogow ma kelen-kelen cogo min beŕe be kuma wa beŕe be lamen. O koŕe, ŕemogo ka kan ka se ka mogow ka fotaw fara-fara ŕogon kan ka hakilina joŕjoŕo bo a koŕo ka kulu mogow ben kelen ma ka ŕesin baara keta kuntilenna ma.

Laselikela be i ko "sekiretŕi". Ale be kulu ka baara seben, mogow ka foŕenw, kulu ka benkanw. Tuma min, kulu beŕe mana fara ŕogon kan, ale de be kulu ka jaabi soŕolenw lase, n'olu ye benkanw ye minnu boŕa kululabaara koŕo.

Kulu ka filii ni fiŕe minnu be latilen nin keŕe kan, laselikela be a wasa don olu la, o benkan kura minnu be ke ka kulu ka baara jiralen dafa, k'a sabati. O ye baara seŕeŕegelen ye, k'a jo.

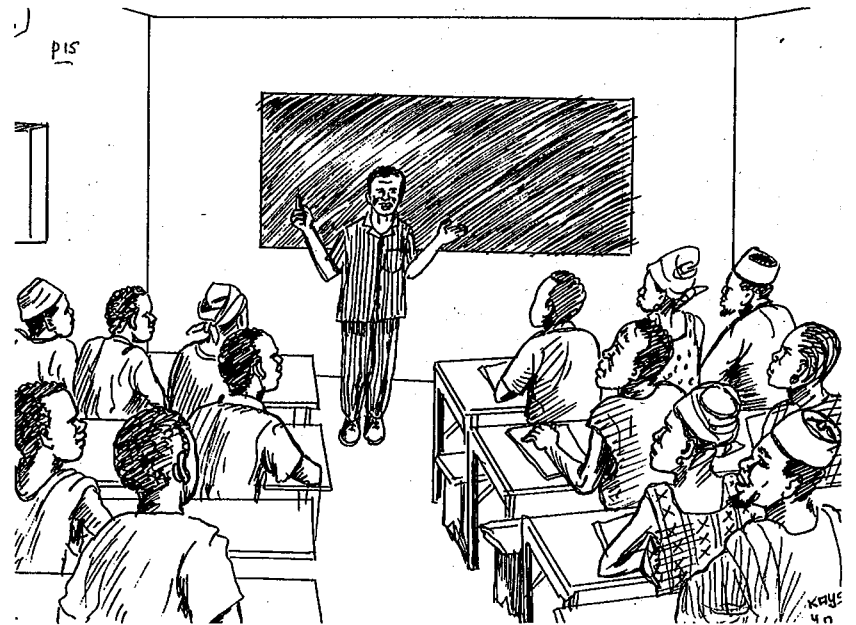
Baara seŕeŕegelen k'a jo nin cogo la, o ye kalanden mumbe ka baara kelen de ye, beŕe de ka benkan don. O de koŕon kulubaara be kulu mogow be don, ka beŕe sen don, ka beŕe bolo don keta la walasa keta in be donni lase beŕe kelen-kelen ma, a ka ke beŕe kelen-kelen halala ye kalan ni donni nasira la.

Kulu minnu sigira,olu kelen-kelen de be u ka baara ke u danna ka tila ka n'a jira jama mumbe na, kalanden mumbe na, beŕe kelen-kelen k'i miiri, k'i hakilina fo, k'a seŕeŕeŕe, k'a jo ka soŕo a ma ke ni bilanna ni misenya ni lagooni hakilina

ye, mogow ka joŕo u yeŕe la, furukunogonkoŕo ka hakilinafa-len-falen bali. Beŕe kelen-kelen ka kan ka hakili numan soŕo kuma na, ka kuma ka wasa k'a soŕo i ma don mogow gasi la. N'o ma ke don do la kalanso be lankolonya bawo kalanden nata be doŕoya.

Kulu beŕe ka baara mana seŕeŕeŕe, o baara jolenko numanw de be fara ŕogon kan. O ye foŕobakan ye min be ke kalanden beŕe taabolo ye.

Karamogow ye kuluw bilasiralibaga ye. A be munumunu kuluw ni ŕogon ce. A mana jininka kunnafoni min na kulu min fe, a b'o lase ka kulu bilasira. Kuluw mana kafo kalanso koŕo tuma min na, ni ben ma ke hakilina min kan, karamogow ta ye ka faamuyali di min be ben don kuluw ni ŕogon ce. ŕenawolomani t'a la.

HAKILINAKAFO

Hakilinakafo fɛɛrɛ :

Fɛɛrɛ wɛrɛ ye nin ye, ka kalandenw lakuma, ka bɛɛ da don kuma na, ka bɛɛ bolo don, ka bɛɛ sen don donni ninini na walasa a ka kɛ bɛɛ kelen-kelen halala ye.

Hakilinakafo kɛcogo :

Karamogo bɛ kalansen hakilina bɔ ka bin kalandenw kɔrɔ. Kalandenw bɛ u hakili jakabɔ. Hakilinaw bɛ di bɛɛ kelen-kelen fɛ. Kuma bɛ se ka bɔ dakun-dakun walasa pan kana kɛ mogo si kan. Jaabi bɛɛ bɛ sɛbɛn walanba la, jaabi tɛ kɛ yen ko min tɛ sɛbɛn. O waati, nin ye numan ye, nin juguman ye, o t'a la.

Hakilina :

Hakilina min binna kalandenw ye karamogo fɛ, ko de b'a kɔnɔ, bɛɛ bɛnnen tɛ min kan, min ka kan ni fura ye, min man kan ka to nin cogo la tugun.

Ko min don :

Ko min don fana, bɛɛ ni ka donni, bɛɛ ni ka faamuya, bɛɛ ni ka miiri, bɛɛ ni hakilinata. Dɔw bɛ tiɲɛ na, dɔw bɛ nkalon na. Hakilinakafo bɛ tiɲɛ ni fiɲɛ ni fili ni nkalon kɛ ɲogon kan folɔ ka sɔrɔ ka sɛgɛsɛgɛli kɛ a bɛɛ la fo jama, kalandenja-ma ka bɔ fili ni nkalon na ka bɛn tiɲɛ kan k'o kɛ a taabolo ye walasa yeɛma ka don mɔgow hakili la, sigida ka se k'a yeɛ sɔrɔ.

Hakilinakafo jonini :

Hakilinakafo la, bɛɛ mana i hakilina di, a bɛɛ ka sɛbɛn walanba la, jaabiw bɛ ta kelen-kelen k'u sɛgɛsɛgɛ kelen-kelen ka da hakilina kunba in kan, u bɛ tali kɛ hakilina

kunba in na wa ? cogo di ? mun na ?..., sɛmentiyali de bɛ kɛ nin furancɛ kɔnɔ, jo de bɛ ɲini nin furancɛ kɔnɔ ka fili ni nkalon bɔ ɲogon na.

Hakilinakafo sabatili :

Hakilinakafo tɛ sabati fo kuma ka di a dicogo la, kuma ka ɲemajo a kɔnɔ, ɲogonlamɛn ka kɛ ɲemajo kɔnɔ, bɛɛ ka se ka kuma, bɛɛ ka lamɛn, ɲɛnawolomani ni dusugan t'a la. Hakilinakafo sabatili bɛ bɔ karamogo la, a bɛ kuma di, ka ɲemajo latige, ka woyɔ bali, ka mankan lasa. A ta ye kalandenw bilasirali ye.

Hakilinakafo misali :

Hakilina min bɛ bɔ ka bin :

Sida ye bana kura ye diɲɛ kɔnɔ. A donnen don ko a mana mogo mine fura t'a la, i bɛ diɲɛ to. O tuma, kana mogo mine. A kana mogo mine fo a mɔgominɛcogo de ka don, mɔgow ka se k'u yeɛ tanga a ma, Kalandenw, sida bɛ mogo mine sira jumɛnw fɛ ?

Jaabiw :

1. Sida bɛ mogo mine jɛɲogonya / cɛnimusoya sira fɛ.
2. Sida bɛ mogo mine fiɲɛ fɛ (fiɲɛnabana)
3. Sosocinda bɛ sida bila mogo la
4. N'i bɛ i madon sidato la (dumuni, finiɲ, kuma...)
5. Fɛn dadumanw (muru, lamu...)
6. Fɛn nunjanw (pɔnti, biyɛw...)
7. Joli bɛ Sida yeɛma mogo fɛ.

Sɛgɛsɛgɛli :

Ka sɛgɛsɛgɛli kɛ yan walasa k'a don ni jaabi ninnu kelen-kelen ye tiɲɛ ye. Jaabi ninnu bɛ ta kelen-kelen, folɔ fo

laban, k'u tinetigiya walima k'u inkalontigiya: ni dalilu jonjonw ye

Segesegeli ye jaabi minnu tinetigiya olu file

1. Sida be mogo mine jengonya/cenimusoya sira fe

5. Fen dadumanw

6. Fen nunjanw (mana sidato tige / sogo ka tila ka

7. Joli be sida yelma mogo keneman sogo / tige sida b'o

tigi mine. O koson, a be fo ko joli be sida yelma mogo fe.)

Nin segesegeli in kono hakilina do tora, kalandenw ka jaabiw ma bo min kan. "muso konoma sidato be sida yelma a den fe kabini a ma bange". Karamogo be nin jaabi ke ka kalanso bilasira.

Kolosili

Hakilina be hakilina ware be na, ka da a nafa bonya kan, ani ka se hakilina in faamubaliya ma, karamogo fe, a be se ka mogo lafaamuyalen do wele kalanso kono baro kene kan : dogoro, lakolikaramogo, dugu henatige, olu ka jama bilasira.

Fesrew

Sida donna (kalandenw) fe sisan. A be mogo mine sira minnu fe, olu donna. Fo fesrew de ka tige minnu waleyali be mogow tanga. An k'o fesere nini

. cew ni musow ka se u yere la

. ce ka tugu muso kelen na, muso faha ka tugu ce kelen na.

. cew ka fugula nafama donni bato.

. sogolibiyan ka dan mogo kelen sogoli ma:

. mogo fila kana je lamu kelen na

. nisusuminenw ka saniya / furako

dogoro yaminenw ka saniya / furako

Kolosili

A be ye yan ko hakilina kafo de kera ka fesrew nini, hali ni dan kera sira la. O la hakilina kafo be ben dakun tow la.

Fesere fan o fan, taramenen file nin ye, olu bec be se ka waleyali ni hadamadenw ye u ke u kunko ye. U waleyali be no ba, no min be ye wa no min be se ka suma/kiime, ka keneya.

Nin de fora yelma kunikan. N'a fora fesere ka tige, fesere ko don min be se ka waleyali sigida kono, a mogow fe. N'a te se ka waleyali, n'a no te ye, mogow be salaya.

Baara ketaw

A y'aw dege hakilina kafo la nin hakilina ninu kono

1 - Sumaya ye bana ye min tininno ka bon. O kama, a ka kan ka kele. Bana be don fo ka soro ka kele. A ye sumaya mogominesogo fo.

2 - Ko banakunben ka fisa banaturako ye. O nasira la, a ye sumaya kunbennifesrew nini.

3 - Aw kelen file ka sumaya kunbennifesrew don, o ta bannen ye. A ye fesrew fana fo minnu be ke ka kunbennifesrew sigi senkan.

3 - KALANDENJOLENKALAN KEMINENW

Ni kalanden jolen ka jolenya sabatira se saba nasira la, a ka baara caman degeli n'u keli be nogyoya a bolo. O nogyoya be a ka donniya sorolen hake la. Kalanden jolen be faamuyali min soro kalan senfe, o kalan be se ka ke karamogo be kopedonkalan ni kunnafonidikalan minnu ke kalanden jolenw kun kalanso kono walima gala kan. O kalanw be ke sira damadow fe ni fere kerengerennenw ye. O hukumu kono, an ka jate be se masalabolo ma ani jaw ni jemukanw

Masalabolo, jaw ni jemukan ye hakilinajira fere dow ye. U be na ni hakilinafalen-falen ye. U be na ni hakilidayele ye. U be na ni yelema fana ye mogo kelen walima jama yoro. Yelema min ko don, sonyelema de ko don walasa kodonbaliya ni faamuyalibaliya tun be ke sababu ye ka wale jugu minnu latige, olu ka nogyoya sigidaw kono. Misaliw be se ka di, i n'a fo, fiyunabanaw jensencogo, sumaya minecogo, ben ni bolodijogonma neci... O hukumu kono, kopedonkalan kalansenw konokow be se ko sinsin masabolo kalanni kan walima jemukan lamenni kan walima jaw fileli n'u lakumani kan. Nka cogo de be masalabolo kalanni na, cogo de fana be jemukan fana lamenni na, cogo be jaw fana fileli n'u lakumani na. Karamogo minnu be kalandenjolenkalan ke, a ka ni, olu ka kalansen ninnu kecogo don.

Kalankemenw :

Nin yecogo la, kalankemenen sugu saba de kofora :

• Kalankemenen suguya folo :

Kalankemenen fila be nin kulu kono :

- Masalabolo kalanni be donniya lase balikukalanden

ma. Karamogo ka kan ka se masalabolo kalancogo la wala-
sa ka balikukalanden jolenw nafa.

- gafe ye kalankemenen ye min be donniya caman lase balikukalanden ma. Masalabolow de be fara jogon kan gafe kono.

• Kalankemenen suguya filanan :

Jemukan lamenta ye kalankemenen ye min cogoya ye fila ye :

- arajolajemu : o ye kalankemenen ye min be dabo o kama ka nesin jamakulu ma donniya kerengerennen do nasira la. O be se ka wele arajolakalan.

- Kasetilajemu : o ye kalankemenen ye min be laben a kama. A b'i ko arajolajemu. Nka ale be kalanso bolokoro, segin be se ka ke a kan sanga ni waati. O danfaraba be a ni arajolajemu ce.

• Kalankemenen suguya sabanan :

O ye jaw ye.

Ja minnu be sebenfura la, o ye jogon ye ka fen fo wali-
ma wale do taamasiyen, min n'a be file, k'a laje, k'a lakuma,
ka donniya ni faamuya soro ani k'u sinsin.

- Ja botaw : olu ye jaw ye minnu be bo u nona, ani ka kuma ; olu ye filimuw ye. Ja botaw be donniya ni faamuya lase hadamadennw ma sango kalanden jolenw. Ale ye lajeli ni lamenni faralen ye jogon kan.

Kalankemenw labaarali :

suguya folo : masalabolo Gafe

Nin waati in na, gafew be ka dilan walasa ka donniya caman jensen. O kun ye ka yelema caman don sigidaw la hadamadanya ni soro nasiraw la. Gafe ninnu dabora karamogow ni kalanden jolenw kama. O koson, gafe ninnu

ma sɛbɛn k'u bonyā. o de bɛ u kalanni n'u faamuyali fana nɔgɔya. Nka u kalanni tɛ taa sariyaw ko, sariya minnu ka kan ka labato karamɔgɔw fɛ. Nka mɔgɔ bɛ sariya labato, i bɛ sariya minnu dɔn. Karamɔgɔ tɛmɛsiraw filɛ minnu bɛ gafe kɔnɔko mumɛ kalanni n'a faamuyali nɔgɔya.

- Gafe kalanni

- gafe togo ; (ka gafe togoda)
- gafe togo sɛmentiyali ;
- gafe tilayɔrɔ kunbaw ;
- gafe tilayɔrɔ kunbaw togɔdali ni sɛmentiyali ;
- gafe tilayɔrɔw hakilinaw ;
- gafe tilayɔrɔw hakilinaw nɛfoli (hakilina misɛnw)

- Hakilinafalɛn-falɛn

- hakilina kɔrɔw sigida kɔnɔ ;
- hakilina kɔrɔw sigida lamini na ;
- gafe hakilina ni hakilina kɔrɔw sangali

- Taabolo kuraw

- baara kɛtaw ;
- musakaw ;
- sɛbɛnko :
- kalanta, jaabisɛbɛn
- kɔlɔsilisɛbɛn;

- Sɛbɛnni

- gafe togo
- gafe tilayɔrɔw
- gafe hakilinaw
- baara kɛtaw

- Kiimɛni

- baara kɛli ;
- yɛlɛmaw
- wale sinsintaw
- gɛlɛyaw
- laadilikanw

Gafe / masalabolo :

Hakilinaw de bɛ gafe kɔnɔ minnu bɛ kalan ka se k'u faamuya dɔnniyānini nasira la.

Kalanden jolen ka gafekalan ye dɔnniyānini ye walima kunnafoninini walima yɛrɛ nɛnaje. Gafekalan mana dabo nin kɔfɔlɛn kelen o kelen kama, kalanden jolen fɛ o b'a ka kalanke sinsin ani k'a tanga seginko ma.

Bi-bi in na baaradegegafew labɛnnna ka nɛsin kalanden jolenw ma o dɔnniyaw kɔsɔn. O kɛra sababu ye ka cikɛduguw ka kɔnɛnabo ni nɛmɔgɔya caman kalifa u ma. Walasa baaradegegafew ka mago nɛ kalanden jolenw ye fo gafe ninnu kɔnɔkow nafaw bɔcogo, u bɔfɛrɛw nɛ ka jira kalanden jolenw na.

Ni kalanden jolen ka gafekalan ni sɛbɛn suguya wɛrɛw kalanni ye dɔnniyānini ye, ni kaladen jolen ka masalabolo-kalan ye dɔnniyānini ye walasa a ka se ka faamuya sɔrɔ nɔgɔya la, hakili ka to nin fɛn damado la :

Togo :

Kalanden jolen k'a dɔn ko togo bɛ gafe la, togo bɛ masalabolo la, gafe togo b'a kɔkanna na sanfela la. Gafe togo walima masalabolo togo b'a jira, kabini i ma don u kɔnɔ, kunnafoni ni dɔnniya suguya minnu bɛ sɔrɔ u kɔnɔ. O tuma, kabini togo mana kalan, i bɛ kun tilenna min na, i bɛ miiri o la. Gafekalanna b'a yɛrɛ nininka, togo de ye o nininkali folo jaabi ye k'a bilasira.

Misali la, ni gafe walima masalabolo togo ye "senefenw" tijenifenw". I b'a fe ka donniya walima kunnafoni soro malo tijenifenw kan. Kabini i ye "senefenw-tijenifenw" ye, i b'a bisigi, i mago be donniya ni kunnafoni minnu na, olu do be soro gafe in kono, togo min sebennen don a kan, n'o ye "senefenw tijenifenw" yere de b'o jira. Ni togo te gafe la, a kalanbaa b'a togoda. A be se ka jini jolen fe a ka togo kura da gafe la.

Togo sementiyali :

Togo sementiyali ye wale ye, min be ke gafe walima malasabolo kalannen kofe, k'a jira ko togo min dalen don gafe walima masalabolo la, o ni konokow be nogon ta wali-ma u te nogon ta.

Togo sementiyali ye taamasiyen ye min b'a jira ko gafe kalanbaga y'a konokow faamu. O kono, a yere be se k'a miiri a halalatogo la min be se ka bila folo in no na.

Dajew :

Karamogo b'i sinsin taabolo fila kan nin waati :

-Taabolo folo ye ka ferew tige, nininkali walima nefoli kono cogo min kalandenw be dajew koro faamuya. A be se ka ke dajekulu koro ye walima kumaseen mume koro.

Nin taabolo folo in de b'a to gafe, masalabolo hakilinaw be faamuya : donniya fana be jidi ;

- Taabolo filanan ye dajew sebencogo ye. Kalanden mana dajew min ye, a ka kan k'o sebencogo don walasa a kana fili ke a sebencogo la don nataw.

Karamogo ka kalanden nininka dajew sebencogo la. A ka kalanden bila ka dajew seben kaye kono.

Misali :

Karamogo be masalabolo kalan ;

Kalanden fila ni saba b'a kalan ;

Karamogo be nininkali ke, ka masalabolo togo soro ; kalandenw fe

Karamogo be nininkali ke, ka masalabolo togo sementiya

* Karamogo be nininkali werew ke kalandenw na : masalabolo togo sementiyali hukumu kono

- A' te dajew jumen koro don ?

- A' ma dajew jumenw koro faamu ?

- Jon be nin dajew / kumaseen koro fo ?

* Karamogo be nininkali ninnu n'u nogonnaw ke kalandenw na :

- Jon be nin dajew sebencogo fo ? (siginidenw)

- Jon be dajew siya fo ? (wale, togo, mankutulan...)

- Jon be dajew in baju bo ? jira ?

- Jon be dajew in kumaden tow bo ?

• An ka dajew in seben

Bilasiralikan :

Karamogo kana dajew tataw caya walasa laadilikanw waati kalan kunntaala be kana ben taabolo fila ninnu don ma. A k'a don ko sira to ka jan.

Gafe / masalabolo tilayoro kunbaw togodali n'u sementiyali :

Togo sementiyali nasira la, masalabolo walima gafe be se ka tila fila ye ka da u konokow sigicogo kan nogon nefe. Kalanden jolen mana masalabolo walima gafe tilayorow danbo, o b'a jira k'a ye faamuyali ke. A be soro ka togo da tilayoro kelen-kelen na. Ni gafe kalanbaga ye o togow da o cogo la, a ka kan k'u sementiya k'a jira faamuya min y'a to, a be kunnafoniw di minnu y'a bila ka togo ninnu da tilayoro

kelen-kelen na.

Min ye togo da, o tigi ka kan ka se ka togo in sementiya. A be sementiyali ke ni hakilinaw ye, a ye minnu bo gafe tilayoro kono.

Misali :

- Tilayoro folo togo : malotinentumuw.
 - Mun na , i ye nin togo da tilayoro in na ?
 - N ye nin togo da tilayoro in na barisa tumuw kofora a kono minnu kelen-kelen balo ye malo bulu ye.
 - O ntumu dow togo fo i be minnu soro tilayoro in kono.
- Tilayoro kelen-kelen fese fese li be ke nin cogo la
Jininkaliw damadow file :
- Hakilina jumew be gafe kono ka togo dalen ninu sementiya ?
 - Mun b'a jira ko togo dalen in bennen don ?
- Mun be jo di i ma nin togo in kunkan ?
- Ni nin jininkaliw ma ben karamogo ma, a be se k'a fo kalanden ma :
- i ka jaabi in sementiya,
 - i ka jaabi jotigiya

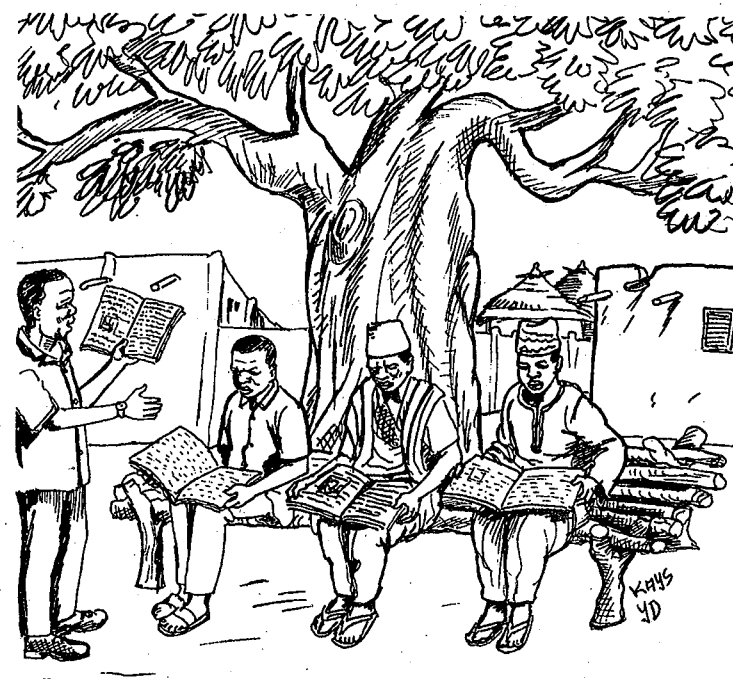
Gafe tilayorow hakilinaw :

N'i ye gafe tilayorow sigi-sigi, hakilina dafalen dow de be tilayoro kelen-kelen kono i n'a fo :

- malotinentumuw ;
- malotinentumuw tinenino ;
- malotinentumuw kumbenni ;
- malotinentumuw keleli.

Nin yecogo la, tilayoro naani de be nin misali kono.

- malotinentumuw : nin tilayoro hakilinaw be foli ke ntumu kan minnu be malo tije. Ntumu ninu togo be fo, u

bo cogo be fo walasa malosonena k'u don nenayeli la, u buguncogo be fo, u bugunwaati be fo ka se u jensenwaati ma maloforow kono.

- malotinentumuw tinenino : nin ye tilayoro ye min hakilinaw be tali ke nin yorow kan : ntumu, tikenikecogo, ntumu tikenikewaati, ntumu tinenida.

N'i ye nin tilayoro fila hakilinaw laje, tilayoro kelen-kelen be n'a hakilinaw don, nka walasa faamuya ka bonya, tilayoro fila ninu hakilinaw be jigon dafa.

Ni taa tun kera jefe, ka se tilayoro sabanan ni naaninan ma, nin cogo kelen de be faamu.

Tilayoro sabanan n'a hakilinaw be, tilayoro naaninan fana n'a hakilinaw don, nka u be jigon dafa, sabanan ni naaninan. Ka se a dan na, a be faamu ko yan tilayoro naani ninu hakilinaw be jigon dafa.

Hakilinaw faamuyali kalanni kɔnɔna na, o de bɛ karamɔgo ni kalanden ke ka dɔnniya sɔrɔ. O de bɛ u bila fɛsɛfɛsɛli la fo ka togɔdali ni sɛmentiyali bɛɛ kɛ.

Tilayɔrɔw hakilinaw nɛfoɓi :

Tilayɔrɔ kelen hakilina bɛ se ka dan hakilina kelen ma walima caman. Olu ye hakilina kunbaw ye. O la, min ye hakilinaw nɛfoɓi ye, olu bɛ ta kelen-kelen, faamuya misɛn dɔw dilen don gafe kɔnɔ ka hakilina kelen-kelen walanwalan walasa kunnafoni caman ka sɔrɔ. Kunnafoni dɔgɔya tɛ.

Hakilina kunbaw bɛ nɛfoɓi ni hakilina misɛnw ye, ka kunnafoni misɛn caman di. Faamuyali tɛ sɔrɔ ka dɔnniya jiiɗi minnu kɔ.

Misali :

Hakilina kunba ka kɛ “malotijɛntumuw tijɛnino ye. Nin hakilina kunba mana nɛfoɓi cogo o cogo, fo da ka se nin misɛnmanw ma : ntumuw tijɛnikɛcogo, ntumuw tijɛnikɛwaati, ntumuw tijɛnino. Nin misɛnmanw saba de bɛ walanwalan walasa hakilina kunba min ye “malotijɛntumuw tijɛnino ye”, o ka faamu ka nɛ.

Kolɔsili :

An k'a dɔn ko damineyɔrɔ de bɛ hakilina kunba dantige, ko damineyɔrɔ de bɛ hakilinamisɛn fana dantige. O kɔrɔ de ye ko yan hakilina kunba ye kɛnɛ dɔ hakilina misɛn ye, i ko yɔrɔ dɔ hakilina misɛn ye kɛnɛ dɔ hakilina kunba ye. Tiganikurun na kunbaba tɛ ban.

Bilasiralikan :

Karamɔgo k'a hakili to waati dantigelen labatoli la. Sira to ka jan. Tijɛ don hakilinaw ka kan ka faamuya nka, o baara

kuntaala kana janya kojugu.

Hakilinafalen-falen :

Hakilinafalen-falen kun ye kalandenw ka se ka jɔgon dafa u ka fotaw nasira la. Hali ni u ka dɔnniyaw ma kɛnɛ, u ka se ka surunya jɔgon na. O bɛ kɛ sababu ye ka kow lajɛya bɛɛ hakili la. Karamɔgo ka nininkaliw de bɛ hakilinafalen-falen sabati ka jɛsin kuntilenna jɔnɔn kelen ma.

Kalanden ka nɛfoɓi de bɛ hakilinafalen-falen diya k'a ke dɔnniya sɔrɔ kɛnɛ ye. O de bɛ kuma wajibiya, kalanden bɛɛ kan. Karamɔgo bɛ kuma di u bɛɛ ma kelen-kelen. A bɛ fɛɛrɛ bɛɛ tige walasa u ka jɔgon lamɛn.

Hakilinafalen-falen bɛ sinsin taabolo saba kan :

- Taabolo folɔ bɛ tali ke hakilina talen kɔrɔw kan minnu dɛnnen don folɔ-folɔ, lawale la, sigida kɔnɔ.

Misali :

Kalan bɛ tali ke sumaya kan.

Karamɔgo bɛ nininkaliw kɛ :

- Ko jumɛnw bɛ an ka sigida kɔnɔ minnu ka ni ?
- Ko jumɛnw kɛli kɔnnen don an ka sigida kɔnɔ ?
- Sumaya ye mun ye ?
- Sumaya b'an fɛ yan wa ?
- Sumaya bɛ dɔn an fɛ yan cogo di ?
- Sumaya bɛ mɔgo minɛ cogo di ?
- Sumaya bɛ kunbɛncogo di an fɛ yan ?
- Aw bɛ sumayafura jumɛnw dɔn ?
- Fura ninnu bɛ labɛn cogo di ?
- A' y'u furakɛlicogo nɛfoɓi.

- Taabolo filanan bɛ jɛsin hakilinaw ma, minnu delila ka ye walima ka mɛn ko kelen in kan ka bɔ sigida wɛrɛw kɔnɔ.

Misali :

Karamogo be misali do di

- Jon be fen fo an ye nin ko in kan, a ye min ye walima a ye min komeɗ yoro were ?

- Sumaya kan ;
- Sumaya mogominɛcogo kan ;
- Sumaya kunbennicogo n'a furakɛcogo.

- Taabolo sabanan ye sangaɗogonmani ye hakilina kuraw ni hakilina korow ni ɗogon ce. Sangaɗogonmani b'a to hakilina korow ni kuraw ka ɗogon dafa ; gafe hakilinaw ni sigidaw hakilinaw. O senfe tataw be ta ka bilataw bila.

Misali :

Karamogo be jininkali ke :

- hakilina jumen ka surun ɗogon na, kuraw ni korolenw ?
- hailina korow la, jumenw be se ka kuraw dafa ?
- furakeli fere minnu tun b'an bolo korolen, fere kenɛmanw don wa ?
- Ni fere kenɛmanw don, u be bila wa ?
- Fere korow be yen, kuraw fana be yen.
- An ka kan ka mun ke sisan ?

ɗaniyaw :

ɗaniyaw be na kalandenw ni karamogo hakili la waati min ni faamuyali sorola gafe / masalabolo konoko kan. Dakun saba be na hukumu konɔ :

ɗaniyasiri : o ye wale ye min be na, ni hadamaden b'a fe ka yeɓema do don a ka taabolo do la. Wale in be na mogo ma, miiri / hakilijakabo kofe walima kunnanfoni / faamuya do sorolen kofe.

Misali : Karamogo be jininkali ke :

- An bora ka faamuyali caman soro malotinentumuw kan, An bena mun ke kunnafoni ninnu sorolen kofe ?
- An bora ka kunnafoni soro malotinentumuw tinenino kan ,
- An bena wale jumen ke ? An ka kan ka naniya jumen siri ?

ɗaniya waleyali : O ye wale ye min be ketaw waleyali kofe, keta minnu keli be yeɓema (w) don mogow taabolo la, baara konɔ.

Yan, a be malotinentumu kunkanfereɗ de fora malosenenaw ye minnu nesinnen don malo furakeli ma (malosiyen, malosun...). Wale dow fora malosenenaw ye (fereɗ). Nin alosenɛnaw ye wale ninnu tiime, malotinentumu be faga, malo be kisi, soro be yiriwa. O de ye fereɗ waleyali ye, walew tiimeni.

Misali : Karamogo be jininkali ke :

- An ye naniyaw siri, fo k'u waleya. U be waleya an fe :
- cogo di ? - musakaw, kebagaw, kecogow, minenkow, sebenkow, ninnu be jate be mine kalanso jamafe.
- tuma jumen ? yanni ntumuw ka bo.

Kiimeni :

Kiimeni ye wale ye min be hadamaden bilasir'a ka baara kelen kunkan : baara kera ka dan hake min na ; a kecogo ka ni walima a man ni ; yeɓema ka kan ka don a la : musakaw taabolo man ni ; bee be k'i joyoro fa ; geleya minnu ka kan ka furake ; geleya ninnu be furake cogo di... ?

Baara bee be se ka kiime. Kalandenw ka ɗogondan ye kiimeni, karamogoya be kiime... walasa sabati ka ke, wala-

sa cesiri ka ke, wale sinsintaw ka sinsin, geleyaw ka wuli yelemaniw ka sira soro, laadilikanw ka pereperelatige.

Misali : Karamogo be nininkali ke :

- Ntumuw keleli daminena don folen na wa ?
- Fura kera a kecogo la wa ?
- Fura sanna mogo nena bolo wa ?
- Mun y'a ke ntumuw ma faga ?
- wale jumɛn ma sabati ?
- Taabolo jumɛn ka kan ka ta kura ye?
- O be ta cogo di ?
- O be waleya cogo di ?
- O be waleya tuma jumɛn ?
- Jonw b'a waleya ?

Sebenni :

Kalandenjolenkalan ka kan ka kalanden jolenw bila sebenni na. Kalandenjolenkalan fen o fen mana ke ni kalandenw ma sebenni ke, o kalan y'a kuntilenna nena da je o ye. O tuma, karamogo be fere be tige cogo min kalanden jolen ka sebenni ke kalan in senfe walima kalan in laban na.

Kalan be taa dakun-dakun cogo min, karamogo be sebenni ke o cogo la ka taa. Folen be se ka seben walanba la. A b'a hakili to kunbabaw la k'olu seben walanba la. Kalan mana ban, kalandenw be o kunbabaw seben u ka kayew kono. O ye don da fen kalanta ye hakilijigin nasira la.

Misali :

- togo be seben, ka se togo sementiyalanw ma ;
- togo min dara tilayorow la, ka se o togow sementiyalanw ma, ani dajew, jo kera minnu na geleyaw koson
- hakilina damado, kura ni korolen

JOLEN KALANNI

• naniya sirilenw, ka se u waleyali lahalayaw ma : ferew, musakaw bolodali...

• kiimɛni ye taabolo minnu dantige naniyaw waleyali senfe.

Baara ketaw :

a) A' be baara fila ke ni nin masalabolo ye :

1. ka togo da nin masalabolo in na ;
2. ka togo dalen sementiya.

Masalabolo :

Senekelaw bolo be tolinogo dilan. U b'a dilan werɛnana walima nogodinge kono.

Tolinogo be don foro la barisa a be dugukolo mana don, a be dugukolo sogoloncogo ne, a be fanga di dugukolo ma. Tolinogo be balofen caman lase senefenw ma, ani ka kanga don dugukolo la walasa a ka se ka ji caman mara falenfenw ye. Ni tolinogo ye dugukolo labo, sege te fosi ke o senefenw na.

b) A' be baara ke i n'a fo a dantigelen don aw ye cogo min :

1. ka togo da masalabolo in na ani k'o togo sementiya
2. ka masalabolo in tila-tila, ka togo da tilayorow kelenkelen na, ani k'u sementiya.

Masalabolo : Jirikenesinsan ye sinsan ye min kefenw ye jiriw ye minnu turula k'u gere nagon na fo u bolow kalansolen don nagon na ni mogow ni baganw te se ka teme u fe.

Jirisuguya fila de kofolen don korisenjamana cikelaw ye jirikenesinsan dilanni na baganin ni mugubaanin. Nka jiri werew be se ka ke a ye i n'a fo ntomon ni jabi.

c) A' ye nin neni masalabolo in kono :

1. ka togo da masalabolo la ;

JOLEN KALANNI

2. ka masalabolo hakilinaw nefo.

Masalabolo folo :

Senekela be tolinogo doni k'a ton foro kono k'a damine awirilikalo fo mekalo. Nka ni senekela min be tolinogo doni kabini feburuyekalo ni marisikalo la, o ka kan ka nogo ke tonbaw ye foro kono, nogo kana yerere k'a soro bulukuli waati ma se. O kun ye tile funteni kana tolinogo ja k'a nafa-mayoro ban.

Masalabolo filanan :

Forosuma kun ye ka foro kene hake don. Sisan dugu caman y'u yere ta fo cikelaw yerew b'u ka forow suma.

Forosuma be ke ni bolajan saba ye, bolo surun fila, juru jan kelen, daba, jele ani bese.

Forosuma baara kologirin ye seleke tilennen keli ye foro kere naani na.

Kecogo folo la, i be foro kere folo danbo, ka bolo jan saba turu o la. I be metere bi duuru bila bolow ni nogon ce ka bolo saba tilen nogon ma.

Filanan na, i be bolo surunnin fila turu foro kere danbolen na, bolo folo ko n'a ne. Furance kelen de be u ni bolo folo ce. U ni bolo jan saba ninnu be tilen nogon ma.

Sabanan ye ka jurunin fila ta, minnu janya ye kelen ye. I be olu kun siri ka nton k'a la. I be u kunnantonw don bolo surunninw na. I be juruninw sama ka taa bolo folo kuntilenna na. U nogon kunbenyoro de ye bolo surunnin sabanan turuyoro ye.

O bolonin kuntilenna ni foro kere folo min danbora, o bolow kuntilenna kunbenyoro ye seleke tilennen ye. N'o banna, i be bolo surunnin folow bo. Foro kere saba to be nini nin cogo kelen na.

Baara keta :

1. A' ye togo di masalabolo in ma ani k'a sementiya

2. A' ye nin danew koro di : forosuma, seleke tilennen.

3. Naniya jumen be se ka siri yan ? Mun na ?

Masalabolo :

A be se k'a fo ko binsira ye furance ye, min b'i ko siraba n'a bilalen don foro kono nka n'a senenen don bin na, bin geregere, forosuma kelen ko.

Nafaba de be binsira la foro kono. Binsira be sanjiji woyofanga dogoya. O be ke sababu ye ka nogo basigi senefenw koro ani ka sumaya kuntaala janya foro kono. Binsira bin be ke baganbalo ye tilema fe.

Ni senekela be binsira dilan, a be folo ka sanjiji bolicogo jatemine foro kono. A be soro ka foro tila kono ni konow ye. Binsira bonya man kan ka teme metere saba kan. Nka fo binkise danta ka caya walasa n'a falenna bin be don nogon na kosebe.

Binsira dilanni be damine kabini forosuma mana ban, sumandanwaati. Bin suguya saba be yen, olu ka ni binsira dilanni na : waaje, "silozantesi" ani "asinomeni". U si be soro koorisene baaradaw la.

Baara keta :

1. "silozantesi" ni "asinomeni" ye mun fenw ye ?

2. Binsira ye mun fen ye ? a nafaw fo.

3. Masalabolo be se ka tila joli ye ? U togo da.

4. Hakilinafalen-falen be na ni naniya jumen ye ?

5. O naniya bena waleya cogo di ?

Masalabolo :

Fenhenama caman de be koori tije n'an ko u ma kooritijefenw. A nkobow be yen, ka se ntumuw ni konow

fana ma. Koorisenena ka kan k'u don.

Koorisunnankobow : olu ye nkobow ye minnu be koori tineni damine kabini koori falento. U be koorisiyen tige k'a ji min, k'a fanga dogoya.

Nkobow dow fana be bo koorikun kan walima koori jelen kan. U to be ke sababu ye ka koori noro ani k'a ne tije.

Nsirawulu be koorikuruw sogo k'a kolo ji min. Koorikuruw be bon, koorikuruw be toli.

Nkarankanin be bo ke koorikunw ni koori jelen "Piseronw" be koori bulu dun ani ka koori ji min. U suguya ka ca.

Kooridunntumu ka ca. U tinenino ka jugu. "Silepita" ye buludunntumu ye min be koori bulu meleke ani k'a dun. Ale ye nugujiman ye min be manamana.

Kurukaseri be bulu dun, k'a sogo-sogo. Ale fana ye nugujiman ye.

"Sipodopitera" be koori bulu dugumana dun fo ka se feerew ni denw ma.

Kurudunntumu dow file ninnu ye :

"Eliyotisi" be feerew ni denw dun ;

"diparopisi" ye ntumu bilenman nengenma ye min be koorikuruw sogo-sogo k'u konofen dun ;

"eyariyasi" be koorisun nugukun dun, ka feerekuru ni koorikuru tije.

Kono min donnen don kooritijekono ye, o ye solo ye. Sanni koori ka kogo, solo b'a woro k'a kise ji min. Solo ka jugu koorikuru ma kosebe.

Baara keta :

1. A' ye togo soro masalabolo in na.
2. A' ye masalabolo in tila-tila, ka tilayoro kelen-kelen togoda ani k'a sementiya.
3. A' ye hakilinafal-falen ke fo ka naniya kelen siri.
4. A' ye naniya in waleyali feerew dantige ani k'u boloda.

Masalabolo :

Wajibi ye koori tinenifenw keleli ye. O de ye koori furakeli ye. Koori furakeli be damine tile 35 walima tile 40 koori danden kofe. Nka ni fenfenamaw bora ka kon hake folen ne, furakeli be ke.

Koori furakeli be ke ka da a nafa kan. O koson furakeli nedonni ye diyagoya ye. A ka ke kene kan min bere bennen don.

Waati de be furakeli la. O ka kan ka bato cikela fe. Furakeli be ke sogoma, tuma min ngomi bonna, k'a damine waati konontonnan na fo tan ni kelennan. Wula fe, a be ke k'a ta waati tan ni duuranan na fo tan ni wolonwulan. Nin waati de ni ngon ce, i b'a soro tije basigilen don.

Furakeli te ke ni san finnen don.

Baara keta :

1. Nafa be koori furakeli la wa ?
2. Koori furakeli be ke tuma jumen ?
3. Koori be furake waati jumen na ?
4. Naniya jumen be siri aw fe ?
5. Naniyaw be waleyaw aw fe cogo di ?
6. Aw ka kiimeni kologirin be nesin mun ma ?

Masalabolo : Denmisenw ka sariya.

Denmisen ka kan ka lakana k'a tanga baara ma min b'a tojo. O kama, jamana minnu y'u bolono bila benkan in na, olu ka wale ketaw file :

- ka si hake sigi k'o ke baara daminesi ye hadamadenuw fe ;
- ka baarakewaatiw ni baarakecogo dantige ;
- ka nomeneni ni nangili dantige ka nesin mogow ma minnu be nin sariya soso.

Denmisen ka kan ka lakana ani k'a tanga

Arajolajemu :

A be laben karamogo fe. A be hakilina min kan, o donnen don ka se a fodon ni a fowaati ma. N'o te, laben te se ka ke wa a be teme karamogo n'a ka kalandenw kan. Arajolajemu fiye ye ko segin te se ka ke a kan o yoronin na wa arajo te se ka lajo mogo si dungo na.

Kasetilajemu :

Jemu be kaseti min kan, o ni majeto be karamogo n'a ka kalandenw bolo, u b'u dungo k'a la. O laben ka nogo, a labaarali kerabete.

Nin hakilinaw faamuyalen ko, arajolajemu ni kasetilajemu be lamen de, u te kalan i n'a fo masalabolo walima gafe. N'i ko ka jemu ke, ka jemukan lamen, ka nafa soro a la, fo hakilisigi. Hakilisigi te soro mankan ni woyo kono. O tuma, ni jemu lamenni daminena mankan bee be dabila kalanso kono. Lamenni kun ye bee ka se ka foto fanba mara a hakili la walima k'a mara seben kono.

Ni lamenni banna tuma min, bee ye min mara, karamogo ni kalandenw b'a jini k'o nafa bo, k'a don dala, ka donni ke u halaya ye. O de be na ni yelma nafamaw ye sigida kono.

Arajolajemu ni kasetilajemu labaarali fereew file :

- kalansen/jemu kuntigeli :

• k'a surunya,

• k'a jeya

- Jemu lamenni

• ka hakili sigi a fe

• ka hakilinaw seben i yere fe.

- Jemu faamuyali (arajolajemu ni kasetilajemu)

• jemu togo ;

• jemu togo sementiyali;

• jemu tilayoro kunbaw;

• jemu tilayoro kunbaw togoda n'a sementiyali;

• jemu tilayoro hakilina kunbaw;

• jemu tilayoro hakilinaw jefoli (hakilina misenw);

- Hakilinafalen-falen:

• sigida hakilina korow soroli;

• sigida lamini hakilina korow soroli;

• hakilinaw sanga,ngonmani (kura ni korolen);

- Taabolo kura :

• baara ketaw (naniyasiri);

• musakaw soroli,n'u keli;

• bolodaliw (baara ni musaka);

• waleyali.

- Sebenni :

• jemu togo;

• jemu tilayorow;

• jemu hakilinaw;

• baara ketaw;

• musakaw;

• bolodali.

- Kiimenni :

• baara keli;

• yelamaw;

• wale sinsintaw;

• geleyaw;

• fereew ni laadilikanw.

* A nininen don karamogo k'i laben konuman. N'i ye masalabolo ni gafe labara kalanden jolen kalanni na, i be teme sira min fe, i be fere minnu ke, o kelenw de fana be ke i fe arajolajemu ni kasetilajemu labaarali la. O tuma, kunnafoni minnu dilen don ka masalabolo ni gafe baara

walanwalan, o kunnafoni kelenw bennen don ninnu fana na. Segin be ke olu ma walasa ka hakili jigin kecogow la karamogoya ngoyali nasira la.

Kalankeminew suguya sabanan :

Jaw :

Jaw jodaba be bi kalan na. Kalanden tun te se ka kene min lasofo folo ka donni jini, sisan o kene n'a ka donni be ta ka na yereke kalanden nekoro walasa a ka faamuya soro ka donni ke a yere halala ye. O de be jaw ke kalankeminew ye, balikukalanden jolen be kalan ni min ye.

Yan, se be ke jaw ma, ja minnu be ke sebenfura kan ka se nataliyew ma, (sebenfurakanjaw) ani ja minnu be bo kogo kan walima jabaraninw kan; olu be bo u no na ani ka kuma (ja botaw).

Sebenfurakanjaw ni nataliyew :

Ja be ta ka cogo do jira, ka fen do sementiya, ka faamuya di mogow ma. Nataliye fana be ta o nataw de koson. O yoro de koson, ja be sugandi ka karamogo ni kalandenw deme kalan ngoyali la.

Ja / nataliye mana ke kalankeminew ye, karamogo ka kan k'a taabolo don. Taabolo misali do file :

- Baro kuntigeli ;
- k'a surunya;
- k'a jeya.
- Ja / nataliye lajeli :
- ja / nataliye togo;
- togo dalen sementiyali;
- ja / nataliye konoko kunbaw;
- konoko kunbaw feseseli;
- Hakilinafalen-falen
- sigida hakilina korow soroli;
- sigida lamini hakilina korow soroli;
- hakilina sanga ngonmani (kura ni korolen);
- Taabolo kura :
- baara ketaw (naniyasiri);
- musakaw soroli n'u keli;
- bolodaliw (baara ni musaka);
- waleyali.
- Sebenni :
- ja / nataliye togo;
- ja / nataliye konokow;
- baara ketaw;
- musakaw;
- bolodali

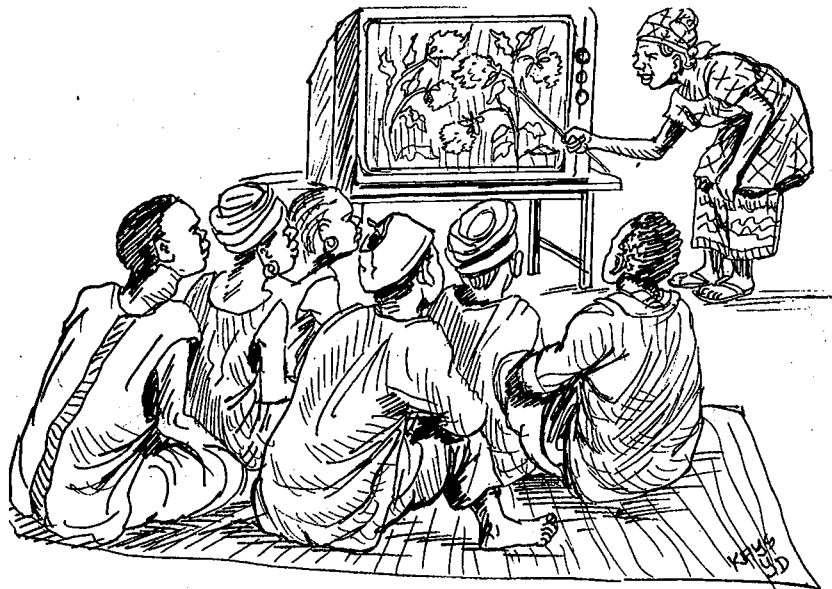
- kiimeni :

- baara keli;
 - yeɓemaw;
 - wale sinsintaw;
 - geɓeyaw;
 - fɛɛɗew ni laadilikanw.
- * A nininen don karamoɓo k'i laben koɗuman.

Jabaranin ni ja, ja botaw :

Ja botaw be laje je na ani k'u lamɛn tulo la. Lamenni be ja bota ke jemu ye, arajolajemu, kasɛtilajemu. Ale faamuya ka di barisa min be arajolajemu ni kasɛtilajemu je, o ye ja ye, i be min laje jɛmukan be ka ke o waati kelen na.

Danfara te ja bota kalansen taabolo ni arajolajemu ni kasɛtilajemu kalansen taabolo ce. Karamoɓo be ja ke ka jemu sɛmentiya.

Ja bota, (jabaranin jabota)

- ja jemu togo ;
- Ja jemu togo sɛmentiyali;
- Ja jemu tilayoro kunbaw;
- Ja jemu tilayoro kunbaw togoda n'a sɛmentiyali;
- Ja jemu tilayoro hakilina kunbaw;
- Ja jemu tilayoro hakilinaw nefoli (hakilina misɛnw);
- Hakilinafalen-falen:
- sigida hakilina korow soroli;
- sigida lamini hakilina korow soroli;
- hakilinaw sangaɗoɗonmani (kura ni korolen);
- Taabolo kura :
- baara ketaw (ɗaniyasiri);
- musakaw soroli n'u keli;
- bolodaliw (baara ni musaka);
- waleyali.
- Sebenni :
- togo;
- tilayorow;
- hakilinaw;
- baara ketaw;
- musakaw;
- bolodali.
- Kiimɛni :
- baara keli;
- yeɓemaw;
- wale sinsintaw;
- geɓeyaw;
- fɛɛɗew ni laadilikanw.

* A nininen don karamoɓo k'i laben koɗuman. N'i ye masalabolo ni gafe labaara kalanden jolen kalanni na, i be tɛmɛ sira min fe, i be fɛɛɗe minnu ke, o kelenw de fana be

ƙe i fe arajolajemu ni kasɗilajemu labaarali la. O tuma, kunnafoni minnu dilen don ka masalabolo ni gafe baara walan-walan, o kunnafoni kelenw bennen don ninnu fana na. Segin be ke olu ma walasa ka hakili jigin kecogow la karamogoya nogoyali nasira la.